

Beograd, marta 2013.

DONACIJA I TRANSPLANTACIJA ORGANA

dr sc. **Hajrija Mujović-Zornić**
viši naučni saradnik / vanredni profesor
Institut društvenih nauka
Centar za pravna istraživanja

1. ZNAČAJ TRANSPLANTACIJE I PRAVNO RELEVANTNA PITANJA

Transplantacija ljudskih organa i tkiva u terapijske svrhe praktikuje se već više od pola veka, od kad je počela sa transplantacijom rožnjače i sa vremenom rayvila se u nezamenjiv medicinski postupak u cilju spasavanja i produženja ljudskog života. Uzimanje organa i tkiva moguće je od živog davaoca ili od tek umrlog čoveka (*kadavera*). U preambuli nekih od međunarodnih dokumenata ističe se shvatanje da broj transplantacija organa od umrlih lica označava merilo razvijenosti jednog društva.¹ Bez obzira na sva dostignuća ovog posebnog medicinskog postupka, transplantaciju još uvek prate brojna sporna pitanja i dileme, što pokazuje da ona nije do kraja definisana pravnim i etičkim normama.

Na praktičnom planu zdravstveni centri za tansplantaciju često pate od hroničnog manjka odgovarajućih organa podobnih za presađivanje. Na listama čekanja se zbog toga nalaze mnogi teški bolesnici, a dobar deo njih i ne dočeka željeni organ. Potrebe za organima u porastu su širom sveta, a liste čekanja su duge. Procenjuje se da u Evropskoj uniji oko 61000 ljudi čeka donacija organa, a svaki dan u proseku 12 ljudi umire dok za sebe čeka transplantaciju. Zbog toga se naučnim pokušajima ispituju mogućnosti tzv. *ksenotransplantacije*, odnosno uzimanja organa i od nekih vrsta životinja i njihovo presađivanje ljudima.² U razmatranju postupaka transplantacije kao pravno relevantna pitanja ističu se: 1) uslovi transplantacije (daju ih zakoni uz striktna pojmovna objašnjenja, podzakonski akti i staleški propisi / protokoli, standardizovani vodiči dobre prakse); 2) odluka o transplantaciji (podrazumeva pristanak uz punu informisanost, odlučivanje kod pravno nesposobnih davalaca, u slučaju nejasnih pitanja uključuje se etički odbor ili starateljski sud); 3) sankcije za nezakonito postupanje (obuhvata slučajeve pogrešnog postupanja (*malpractice*))

---

¹ Helsinška deklaracija (Declaration of Helsinki) World Medical Association, Recommendations guiding physicians in bio-medicalresearch involving human subjects, adopted by the 18th World Medical Assembly, Helsinki, Finland, June 1964, and amended bythe 29th WMA, Tokyo, Japan, oct. 1975 ; 35thWMA, Venice, Italy, oct. 1983 ; Hong Kong, sept. 1989, 41st WMA, Assembly, Somerset West, Republic of SouthAfrica, oct. 1996; 59th WMA General Assembly, Seoul, Korea, October 2008.

² J.Radišić, "Presađivanje delova čovečijeg tela drugome: pravna pitanja", *Pravo - teorija i praksa*, 5-6/2001, str. 41-50; videti više: Z.Kandić-Popović, Pravna zaštita osnovnih ljudskih vrednosti u Centralnoj i Istočnoj Evropi i moderna biotehnologija, <http://e-lib.rss.cz> , str.32-71.

pri obavljanju transplantacija, zabranu komercijalizacije ljudskih organa, građansku i krivičnu odgovornost).

Sa problemima u sistemu rada službi transplantacione medicine danas se suočavaju i razvijene zemlje. Aktuelna je u ovoj godini reforma zakona u Nemačkoj inicirana zbog otkrivenih manipulacija, jednim delom u pogledu davanja povlastica imućnim pacijentima ali i zbog sumnji da je došlo do preplitanja interesa s organizovanim kriminalom trgovine organima. Sve to je rezultiralo time da je spremnost građana da posle kliničke smrti daruju svoje organe naglo opala. Novim zakonskim rešenjima predlaže se uvođenje strožijih odredba o nadzoru i kontroli raspodele organa onima kojima su medicinski najneophodniji, s ciljem da se podstaknu potencijalni donatori.³ Prema dostupnim podacima u Srbiji oko 3500 pacijenata čeka transplantaciju bubrega. Inače, postoji sedam zdravstvenih centara koji obavljaju transplantaciju, i to pet centara za bubrege i dva za tipizaciju. U vezi sa tim vode su odgovarajući registri i centralizovana lista čekanja. U cilju promovisanja davalatstva daje se i mogućnost optiranja za donorsku karticu počev od 2002. godine i danas ta lista broji oko 70000 lica koji žele da daju svoje organe. Međutim, napredak u organizacionom smislu nije pratio i povećani broj transplantacija, jer je Srbija ostala poslednja u Evropi po broju obavljenih transplantacija. Glavni razlog je u deficitu dobrovoljnih davaoca. S druge strane, pojavili su se slučajevi u kojima se od strane nekih lica kao rešenje za socijalnu nemaštinu nudi prodaja sopstvenih organa, najčešće putem oglasa u štampi. Da bi se počelo sa rešavanjem brojnih nepravilnosti, a rad zdravstvenih službi učinio boljim zakonom koji uredjuje transplantaciju osnovana je Uprava za biomedicinu pri Ministarstvu zdravlja Republike Srbije, koja je otpočela sa radom 2010. godine.⁴ Stanje zdravstvenog sistema u velikoj meri utiče na uredjenost postupaka transplantacije. Tako se u pojedinim zemljama transplantacija počinje da premešta iz državnih bolnica i istraživačkih centara u autonomni privatni sektor, pa tamo obično samo imućniji ljudi mogu da budu transplantirani.

Pojava trgovine ljudskim organima u širim razmerama uočena je još osamdesetih godina prošlog veka, i to u zemljama jugoistočne Azije. Vremenom ona se razvila kao jedan način *zdravstvenog* turizma između razvijenih i siromašnih zemalja, i pored činjenice da se mnogim nacionalnim i međunarodnim dokumentima strogo sankcioniše sticanje bilo kakve koristi u tome.⁵ Od strane UN usvojena je Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala koja izričito osuđuje kupoprodaju organa.⁶ Jedan od najranije donetih zakona bio je Američki zakon (NOTA) iz 1984. godine koji je izričito propisivao da je protivzakonito presaditi organ uz novčanu naknadu, čija se revizija tražila od nekoliko kongresmena koji su inicirali promenu kako bi se takva zabrana ukinula.⁷ U Velikoj Britaniji je 1990. godine

---

³ *Neu Perlach* | 26/08/2012 22:31

⁴ Član 64, Zakon o transplantaciji organa, *Službeni glasnik R Srbije*, br. 72/2009.

⁵ Indija se godinama smatrala "bazarom bubrega" od živih davalaca, ali su se već 90-ih godina pojavili članci u *Lancetu* i *Transplantation Proceedingsu* o lošim rezultatima presađivanja u toj zemlji. Posrednici u trgovini organima u svetu nastoje da drže kupce i prodavce razdvojenima. Njihove cene se penju čak do 200 hiljada dolara, a najveći deo zarade ide organizatorima. Države se različito bore protiv toga: još 1989. godine u Turskoj organizator i davalac su kažnjeni zatvorom zbog nelegalno dobijenog bubrega, a u Južnoj Africi i brazilskim pokrajinama Pernambuko i Recife 2003. godine uhapšeno je nekoliko Brazilaca i inostranih građana zbog trgovine organima.

⁶ Palermo, 2000, www.tuzilastvorz.org.rs/.../konvencija_un_protiv_org_krim_lat.pdf

⁷ National Organ Transplant Act of 1984 (NOTA); videti suprotno: N. J. Diamond, "Is It Time to Reconsider the National Organ Transplant Act?", July 16th, 2012, <http://scienceprogress.org/author/nicholas-j-diamond>

donesen zakon koji zabranjuje plaćanje organa, a indijski Kongres je sredinom 90-ih godina takodje usvojio akt kojim se za takva dela izriče zatvorska kazna.

2. STANJE REGULATIVE

Pravni izvori u oblasti transplantacije ljudskih organa i tkiva može se sagledati i sa nacionalnog i međunarodnog aspekta. U svim državama transplantacija je uređena posebnim zakonima. Postoji regionalni i međunarodni aspekt regulative sadržan u nizu dokumenata Svetske zdravstvene organizacije, deklaracije i konvencije o ljudskim pravima, a naročito je važna *Evropska konvenciju o ljudskim pravima i biomedicini* i njen Dodatni protokol o transplantaciji organa i tkiva ljudskog porekla.⁸ Uspostavljen je sistem *Eurotransplant* osnovan u Holandiji, na nivou fondacije koja usmerava raspodelu organa u sedam evropskih država, a čiji je cilj razmena kompjuterizovanih informacija o ponudi transplatibilnih organa među članicama uključenim u taj sistem, kao i distribucija kadaveričnih organa.⁹

U Srbiji su ranije bila na snazi dva zakona, republički i savezni, kao i deo odredaba zakona o zdravstvenoj zaštiti, što je stvaralo probleme u tumačenju propisa.¹⁰ U sadašnjem pozitivnom uređenju ove materije doneta su dva zakona koja oba uređuju oblast transplantacije samo se predmetno odvajeno uređuju ljudski organi, na jednoj strani, a ljudska tkiva i ćelije na drugoj strani. Premda je potpuno neracionalno da oba zakonska akta ponavljaju identične odredbe, usvojena su na taj način dva zakona: Zakon o transplantaciji organa i Zakon o transplantaciji ćelija i tkiva.¹¹ Sam tekst ovih zakona upućuje na veći broj pravilnika i drugih odluka većinom u ingerenciji ministra zdravlja i novoosnovane Uprave za biomedicinu, čije je donošenje usledilo i bilo neophodno radi sprovođenja zakona: Pravilnik o obrascu izjave o davanju saglasnosti, o odbijanju davanja saglasnosti i o povlačenju saglasnosti člana porodice, odnosno drugog bliskog lica za uzimanje organa, odnosno tkiva sa umrlog lica, Pravilnik o sadržaju obrasca izjave o pristanku primaoca organa za presađivanje organa, Pravilnik o obrascu izjave o zabrani uzimanja organa, odnosno tkiva, Pravilnik o obrascu izjave o pristanku za doniranje organa, odnosno tkiva u slučaju moždane smrti, Pravilnik o sadržaju obrasca dokumenta o informisanju, sadržaju obrasca izjave o pristanku i o povlačenju pristanka za uzimanje organa živog davaoca organa Pravilnik o izdavanju donatorske kartice.¹²

---

⁸ Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, Oviedo, 1997; Additional protocol 2002 conventions.coe.int/Treaty/en/.../164.htm

⁹ www.srbijazatransplantaciju.com/eurotransplat_u_srbiji.html

¹⁰ M.Draškić, "Transplantacija u Srbiji – Koji zakon važi ?", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LIII 1/2005, str. 173-181.

¹¹ Zakon o transplantaciji organa, *op.cit.*

¹² Pravilnici, *Službeni glasnik R Srbije*, br. 89/2012.

3. POJAM TRANSPLANTACIJE

Transplantacija se bliže određuje kao poseban medicinski postupak i kao način lečenja. Po svojoj definiciji transplantacija jeste presađivanje u smislu da predstavlja prenošenje organa ili tkiva na mesto gde nedostaju. Tako preneseni organ, tkivo ili ćelija nazivaju se *transplantat*.¹³ Ako se pogleda značenje izraza u zakonu Srbije vidi se da on usvaja nešto širu definiciju koja polazi od ovog primarnog pojma. Transplantacija je medicinski postupak uzimanja organa, odnosno ćelija ili tkiva sa živog ili umrlog lica zbog presađivanja u telo drugog lica radi lečenja, uključujući sve procedure za pripremu, obradu, čuvanje, praćenje ozbiljnih neželjenih pojava i ozbiljnih neželjenih reakcija, kao i distribuciju organa, odnosno delova organa.¹⁴

Pretpostavka transplantiranja organa jeste da se učini donacija, odnosno da se dobrovoljno daje ili ustupa određeni organ kao deo ljudskog tela. Potreba i nužnost preduzimanja zahvata transplantacije ima odgovarajući pravni osnov u tome što se štite ne samo prava i interesi pacijenta i ordinirajućeg lekara, nego i zdravlje i interesi davaoca organa drugome (donator/donor). Izabrano lice koje je podesni davalac treba da uživa posebnu pravnu zaštitu imajući u vidu da je reč o teškom i neidikovanom zahvatu u njegovo telo. Njegovo postupanje karakteriše pre svega visoko uzvišen čin milosrdja, a tek na drugom mestu ono ima pravno značenje darovanja.¹⁵

Pojmovno se razlikuje više vrsta doniranja telesnih organa i drugih tkiva i ćelija: 1) prema broju lica u doniranju (*homologna* donacija, kod istog lica sa jednog dela tela na drugi / *allogena*, dve strane - davalac i primalac; 2) prema vremenu doniranja, za života i posle smrti (živi donori: koštana srž, parni organi bubrezi, delovi kod jetre pluća ili creva / sa leševa tj. *kadavera*: jedini je izvor neparnih organa a mogu se uzeti bubrezi, srce, jetra, pluća, pankreas, tanko crevo, rožnjača, srčani zalisci, kosti, tetive i koža, dok se reproduktivni organi i tkiva ne uzimaju); 3) prema predmetu doniranja (organi, tkiva i ćelije); 4) prema cilju doniranja koji osim lečenja može biti proširen (terapijski i naučni); 5) prema pravnom režimu koji važi (za ljudske organe je on strožiji, a za doniranje tkiva, ćelije i ljuške supstance blaži uz komercijalizaciju, npr. prodaja krvi ili semene tečnosti u Austriji, Nemačkoj, Švedskoj, i SAD); 6) prema uzrastu donora (davaoci su samo punoletna lica, a maloletna lica mogu to biti izuzetno).

Principi na kojima treba da se zasniva transplantacija afirmišu se kroz usvojena zakonska rešenja i kao osnovna načela navode se: načelo solidarnosti (utemeljeno na dobrovoljnosti, neplaćenom doniranju, anonimnosti davaoca i primaoca organa, kao i altruizmu davaoca), načelo medicinske opravdanosti transplantacije, načelo zaštite interesa i dostojanstva davaoca i primaoca, načelo dostupnosti i zabrane diskriminacije, načelo bezbednosti.¹⁶ Donorstvom se pravno gledano zasniva ugovor, ali istovremeno sa visokim etičkim sastojcima, kao akt davanja i milosrdja, a ne kao klasičan ugovor o prometu.

---

¹³ Medicinska enciklopedija, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1961, str.591.

¹⁴ Zakon o transplantaciji, *op.cit*, član 3.

¹⁵ J.Radišić, *Medicinsko pravo*, Nomos, Beograd, 2008, str.107.

¹⁶ Zakon o transplantaciji organa, *op.cit*, članovi 4-8.

Od strane teoretičara se ističe da postoje razlike u pravnom pristupu i kvalifikaciji kada su u pitanju ljudski organi, tkiva i ćelije, i ove razlike bi trebalo da sledi i pravna praksa.¹⁷ To se vidi na primeru ljudske krvi kao telesne tečnosti, a analogija bi se mogla napraviti i kad je reč o drugim ćelijama, koje su i kad uzimaju obnovljive. Kod transplantacije se težište stavlja na zaštitu od rizika po davaoca organa, a trgovina organima izričito se zabranjuje, jer bi to dovelo davaoca u stanje iznude zbog materijalne koristi, što je u suprotnosti sa time da se sam čin davanja organa visoko vrednuje kao neprocenjiv primer altruizma. Kod transfuzije krvi rizici po davaoca shvataju se kao minimalni ili uopšte i ne postoje, komercijalizacija se uzima kao moguća iako nije poželjna, a akcenat se stavlja na dostizanje standarda sigurnosti krvi. Daje se argumentacija da je krv obnovljivi deo tela i da zbog toga ne potpada pod pravni režim uspostavljen za davanje tkiva i organa živog lica radi presađivanja.

Pojam ljudskog organa izgleda nesporan, ali ga ipak zakonodavstva nekih zemalja različito određuju. U Zakonu o transplantaciji organa Velike Britanije navedeno je da se ljudskim organom smatra bubreg, jetra, srce, pankreas, pluća, koštana srž, rožnjača, oko, kost, koža, kao i svaki drugi organ osim krvi, koji je određen posebnom regulativom Sekretara zdravstvenih i humanih službi.¹⁸ To znači da se regenerativna tkiva, poput kože, smatraju organima. U britanskoj pravnoj teoriji ukazuje se na činjenicu da davanje tkiva koje se može brzo zameniti, kao što su krv i koštana srž, ne izaziva veće etičke probleme, osim onih o komercijalizaciji, a da su glavni problemi povezani sa davanjem neregenerativnih tkiva. Ističe se da je princip *common law*-a da nijedna osoba ne može da pristane da bude ubijena ili ozbiljno povređena.¹⁹

Ako se razmotre postojeći modeli dopustivog uzimanja organa od umrlih davalaca razlikuju se: 1) sistem *opt in* ili sistem izričite saglasnosti: delovi tela umrlog ne mogu biti uzeti ako on nije dao izričit pristanak na način propisan zakonom (Danska, Nemačka, Holandija, Švajcarska, Australije i SAD). Time se znatno sužva krug potencijalnih davaoca organa. Stoga su zakonodavci tih zemalja proširili mogućnost saglasnosti i na rodbinu preminulog. Rodbina ima pravo supsidijarnog odlučivanja ukoliko se umrli nije izjasnio. Nemački zakon određuje krug srodnika ili slučaj bliskog lica koga je umrli naznačio.²⁰

2) sistem *opt out* ili sistem pretpostavljene saglasnosti: sa umrlog je dozvoljeno uzeti organe ako se on tome nije protivio za života. Neizjašnjavanje se smatra pristankom, odnosno pristanak se pretpostavlja. Uzimanje je dopušteno čak i kad postoji sumnja u pogledu volje umrlog. To znači da uzimanje organa od umrlih lica u načelu nije zabranjeno, već dopušteno. Time se povećava broj potencijalnih davalaca jer u njih spadaju i oni koji se nisu uopšte izjasnili. Zakoni o transplantaciji većine zemalja Evropske unije prihvataju ovaj model (Italija, Francuska, Španija, Belgija, Poljska, Austrija, Švedska, Norveška, Hrvatska,

---

¹⁷ S.E. Lederer, *Flesh and Blood - Organ Transplantation and Blood Transfusion in 20th Century America*, Oxford University Press, Mar 2008, str.52.

¹⁸ Human Organ Transplants Act, 1989, www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/.../conte...

¹⁹ Videti više: V.Klajn-Tatić, "Etička i pravna razmatranja donorstva *inter vivos*", *Pravni život*, 9/2007, str.331-346.

²⁰ Radišić, *op.cit.*, str.134.

Slovenija). Naročito je karakteristično francusko pravo po kome se protivljenje ili pristanak upisuju u centralni registar, a lekari su dužni da se o tome obaveste.²¹

U pravu Srbije usvojen je mešoviti sistem, koji više naginje ka izričitoj izjavi volje unapred (pozitivno izjašnjavanje/kartice ili negativno izjašnjavanje/registar).

Presadjivanje organa kod živih davaoca ima supsidijaran karakter u odnosu na uzimanje organa od umrlih lica. Lekar je dužan je da pruži potpune informacije o svrsi i prirodi postupka, verovatnoći uspeha, uobičajenim posledicama, mogućim rizicima, zabeleženim ozbiljnim neželjenim reakcijama, kao i o mogućim alternativama transplantaciji. Saglasno odredbama zakona dozvoljeno je presadjivanje od živog davaoca, ako su ispunjeni sledeći uslovi: - nema drugog odgovarajućeg organa koji je dostupan od umrlog, - ne postoji alternativni medicinski postupak uporedive efikasnosti za lečenje primaoca organa, - tim za transplantaciju dao je mišljenje da bi presađivanjem organa došlo do izlečenja tj. poboljšanja zdr. stanja primaoca organa, - izvršena je procena rizika po život i zdravlje davaoca organa, - dat je pismeni pristanak davaoca organa, - dat je pismeni pristanak primaoca organa.²²

Etički odbor osnovan u ustanovi koja obavlja poslove transplantacije, u skladu sa zakonom obavlja : daje saglasnost za uzimanje organa od živog davaoca, daje mišljenje o etičkim i drugim pitanjima u postupku transplantacije, obavlja i druge poslove na predlog koordinatora i na osnovu zahteva etičkog odbora nadležnog za biomedicinu, nadležni odbor daje saglasnost nakon uvida u medicinsku dokumentaciju, tako što svi njegovi članovi stavljaju svoj potpis ispod potpisa davaoca na izjavi o pristanku živog davaoca.²³

Uzimanje organa i tkiva od umrlih ima praktično veći značaj i kod njega je bitno ustanoviti medicinski i pravni trenutak smrti davaoca uz poštovanje njegovog prava na samoodređenje. U savremenom pravu usvojeno je generalno pravilo da se organi i tkiva za transplantaciju mogu uzeti sa leša samo ako postoji neki oblik saglasnosti za takav čin, dobijen ili od osobe čiji je leš u pitanju ili od određenih trećih osoba. Takav stav uključuju Dodatni protokol o transplantaciji i Vodeći principi Svetske zdravstvene organizacije (WHO).²⁴ Određivanje trenutka smrti potencijalnog davaoca ovde ima poseban značaj, jer je zahvat u ljudsko telo radi transplantacije dopušteno izvršiti tek od tog trenutka. To predstavlja istovremeno i vreme kad prestaje obaveza lekara da lice kod koga se utvrdi takvo stanje održava u životu. U zemljama, članicama Evropske unije zastupa se stanovište po kome kraj čovekovog života označava njegova moždana smrt.²⁵ Tako Nemački zakon o transplantaciji dopušta uzimanje

---

²¹ M.Čolaković, "Pravo na odlučivanje o post mortem davanju dijelova tijela za transplantaciju (uporednopravni prikaz)", *Pravni život*, 9/2011, str.409-424..

²² Zakon o transplantaciji organa *Službeni glasnik RS*, br. 72/2009; Zakon o transplantaciji ćelija i tkiva, *Službeni glasnik RS*, br. 72/2009

²³ Zakon o transplantaciji organa, *op.cit*, član 17.

²⁴ Organi ili tkiva neće biti uzeti sa tela umrlog izuzev ako je dobijen pristanak u skladu sa zakonom. Uzimanje se ne sprovodi ako se umrlo tome protivio. (član 17 Dodatnog protokola uz Konvenciju o ljudskim pravima i biomedicini o transplantaciji organa i tkiva ljudskog porekla iz 2002. godine (Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, on Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin); Ćelije, tkiva i organi mogu biti odstranjeni sa tela umrlog u cilju transplantacije ukoliko za to postoji odgovarajući pristanak normiran zakonom i ukoliko ne postoji sumnja da bi se umrlo lice tome protivilo. Princip br.1 Vodećih principa o transplantaciji ljudskih organa Svetske zdravstvene organizacije (Guiding Principles on Human Organ Transplantation World Health Organization), usvojen 1991.godine a revidiran 2008. godine.

²⁵ Radišić, *op.cit*, str.131.

organa ako je smrt davaoca utvrđena prema pravilima koja odgovaraju stanju saznanja medicinske nauke, a to podrazumeva moždanu smrt kao konačno, neotklonjivo gašenje svih funkcija velikog mozga, malog mozga i moždanog stabla. Značajno je i pitanje ko utvrđuje smrt. Postoji saglasnost da to mogu činiti samo lekari koji nemaju nikakve veze sa docnijom transplantacijom. Razlike postoje samo u broju i specijalizaciji lekara koji to čine, gde se često radi o komisiji lekara.

Saglasno odredbi zakona dozvoljeno je uzimanje sa umrlog lica ako je punoletan poslovno sposoban davalac pre smrti postupio na jedan od predviđenih načina: - dao je i lično potpisao pisani pristanak u prisustvu najmanje jednog nezavisnog svedoka, - dao je nalog drugom licu da u njegovo ime potpiše pisani pristanak uz sopstveno prisustvo potpisivanju pristanka i u prisustvu najmanje jednog nezavisnog svedoka.²⁶ Davaocu se u slučaju smrti može uzeti organ pošto se obaveste članovi porodice, izuzev ako se oni tome izričito usprotive uz navođenje jasnih i nespornih činjenica iz kojih se nedvosmisleno zaključuje da je umrlo lice za života promenilo stav o doniranju.²⁷

Informacije o primaocu se ne daju osim ukoliko to nije posebna želja porodice davaoca i primaoca organa. Lice u ulozi davaoca organa može promeniti svoju odluku bilo kada, na način što uništi donorsku karticu i to saopštiti rodbini i prijateljima. Ako doniran organ ne može da se presadi iz bilo kojih razloga, onda je potrebno da se traži posebna dozvola za njegovo korišćenje u svrhu istraživanja. Zaveštanje tela posle smrti u svrhu medicinskih istraživanja podeže drugim propisima.

4. ZABRANA TRGOVINE LJUDSKIM ORGANIMA

Brojni su slučajevi zloupotreba u transplantaciji idu čak do oblika organizovanog kriminala. Poznato je da se o tome puno diskutuje i medijski izveštava, kao što se desio slučaj u Francuskoj 1995. godine kada je snimljena TV emisija o uzimanju rožnjače od žive kolumbijske dece i dobila prestižnu nagradu *Albert-Londres*. Naknadnim pregledom dece u pariskim klinikama vesti su odbačene, a komisija je suspendovala nagradu, da bi je 1996. godine ipak potvrdila, iako se javnost negativno izjasnila o tome da se poznata nagrada dodeljuje za reportažu koju sama komisija smatra neverodostojnom. Po pravilu svaka reakcija javnosti na vesti o trgovini organima smanjuje poverenje u sistem prikupljanja i distribucije organa. Zato u Evropi i u Severnoj Americi broj transplantacija od živih nesrodnih davalaca raste i to se etički i zakonski drži pod jakom kontrolom državnih vlasti, a stav je da se učini mnogo više na planu prikupljanja kadaveričnih organa.

Prema rešenjima koja važe u Srbiji inkriminacija trgovine organima sadržana je u zakonu koji uređuje transplantaciju, ali zabrana je sadržana i u samom krivičnom zakonu kao deo jedne

---

²⁶ Pravilnik o sadržaju obrasca izjave o pristanku primaoca organa za presađivanje organa (*Sl. glasnik* RS, br. 89/2012), Pravilnik o obrascu izjave o zabrani uzimanja organa, odnosno tkiva (*Sl. glasnik* RS, br. 89/2012), Pravilnik o obrascu izjave o pristanku za doniranje organa, odnosno tkiva u slučaju moždane smrti (*Sl. glasnik* RS", br. 89/2012), Pravilnik o sadržaju obrasca dokumenta o informisanju, sadržaju obrasca izjave o pristanku i o povlačenju pristanka za uzimanje organa živog davaoca organa (*Sl. glasnik* RS, br. 89/2012), Pravilnik o izdavanju donatorske kartice, *Sl. glasnik* RS, br. 89/2012, Pravilnik o obrascu izjave o davanju saglasnosti, o odbijanju davanja saglasnosti i o povlačenju saglasnosti člana porodice, odnosno drugog bliskog lica za uzimanje organa, odnosno tkiva sa umrlog lica (*Sl. glasnik* RS, br. 89/2012).

²⁷ Zakon o transplantaciji organa, *op.cit.*, član 50.

šire inkriminacije. Kaznene odredbe Zakona o transplantaciji organa sadrže opis velikog broja strogo zabranjenih radnji. Kažnjive su radnje kojima se vrši iznuda pristanka, presađivanje licu koje nije dalo pismeni pristanak ili uzmanje od umrlog kod koga nije dijagnostikovana moždana smrt, ili bez pristanka člana porodice i za ta krivična dela predviđa se kazna zatvora od dve do deset godina.²⁸ Posebno delo je zabrana trgovine organima.²⁹ Kad lekar posumnja da je organ koji se transplantira predmet trgovine, dužan je da odbije postupak transplantacije i to bez odlaganja prijavi. Pod trgovinom se ne smatraju naknade po zakonu i plaćanje troškova uzimanja, odnosno doniranja organa sa živog ili umrlog lica što uključuje pripremu, obradu, čuvanje i distribuciju organa. Krivični zakonik Srbije takodje propisuje u grupi krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom sankcioniše delo pod nazivom - trgovina ljudima. Ko silom ili pretnjom, dovodjenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju ... oduzimanja organa ili dela tela ... kazniće se zatvorom od dve do deset godina.³⁰

Postavlja se pitanje da li bi tržište moglo da bude prihvatljivo, ako bi distribucija kupljenih organa bila pod nadzorom države i utemeljena na medicinskim kriterijumima, a ne na sposobnosti da se to plati. Transplantacija nije ni sada nekomercijalni posao: bolničke ustanove, medicinski timovi i organizacije za pribavljanje organa prodaju svoje usluge - zašto izvori organa moraju ostati jedini koji nisu plaćeni? Otuda, postoje mišljenja da treba dopustiti neku vrstu komercijalizacije u materiji transplantacije uz potrebu strogog državnog nadzora, gde se isključuje neposredna pogodba i posrednici.³¹ Nagrada bi, pod kontrolom države, mogla biti u nekim direktnim ili indirektnim olakšicama, ali ne bi bilo preporučljivo uvesti praksu da primalac daje novčanu naknadu porodici umrlog. Na primer, još u aprilu 2004. godine u SAD je potpisan zakon koji omogućava nadoknadu dobrovoljnim živim davaocima za neke troškove, a odobren je i veliki novčani iznos kako bi se u javnosti pospešila kadaverična donacija. Pristalice takve komercijalizacije polaze od toga da je svaki čovek istinski vlasnik svog tela i organa. Postoje individualna prava i autonomnost pojedinca, a zakonska regulativa prava davaoca bila bi bolji odgovor na trgovinu nego zabrana i moralna osuda, što je i način za povećanja broja raspoloživih organa. Argumenti protiv su da se na taj način uspostavlja robovski odnosi i narušavaju načela jednakosti i socijalne pravednosti. Oni stoje na stanovištu da treba, slično abortusu, stvari legalizovati kako bi se mogle kontrolisati.

Trgovina organima obično igra ulogu u medicinskoj ekonomiji siromašnih zemalja, gde obara standarde hirurškog rada, ugrožava prodavce i njihove porodice, donosi zloupotrebu njihovih prava, otvara mogućnost eksploatacije bogatih nad siromašnima i pretvara ljudsko telo u komercijalnu robu. Fenomen crnog tržišta napada nezaštićene i obespravljene i eksploatiše najranjivije delove stanovništva. Jednostavan odgovori na ova pitanja su da prodaja organa postaje akt koji ukazuje na očaj i beznade, pojedinac ne sme da dovodi svoj život u opasnost

---

²⁸ Zakon o transplantaciji organa, *op.cit.*, član 78.

²⁹ *Ibid.*, član 27.

³⁰ Krivični zakonik R Srbije, član 388, (*Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 – ispr.- 72/2009, 111/2009).

³¹ Videti više: B.Ivančić-Kačer, "Pravni promet ljudskim organima", *Pravni život*, 9/2012, str.451-466.

kako bi spasio drugi život, takva trgovina organima je protivzakonita a sav novac na taj način zaradjen je prljav novac.

5. SUDSKA PRAKSA

Sudska praksa razvijenih zemalja bogata je sporovima vezanim za postupke transplantacije, dok su u pravu Srbije oni retki. Ovde se misli na slučaje nepropisnog postupanja ili propuštanja, što sve čini pogrešnu praksu (*malpractice*). U slučaju pred Saveznim vrhovnim sudom Nemačke presudjeno je da majka ima pravo na naknadu štete uzrokovane davanjem bubrega svojoj ćerki, zato što joj je lekar nesmotreno, greškom izvadio jedini bubrež. Sud je pri tome posebno uvažio činjenicu da je pristanak majke da bude donor bubrega bio iznudjen situacijom koja je nastala krivicom lekara. Pristanak majke jedino opravdava postupak lekara koji je izvadio njen bubrež radi presađivanja ćerki, a davanje organa predstavlja materijalnu žrtvu sličnu upotrebi novčanih sredstava radi otklanjanja štete.³²

U slučaju neuspele transplantacije činjenično stanje je bilo takvo da se kod dvanaestogodišnjeg dečaka Žan Pjera, 1988. godine, razvio se redak oblik leukemije, koji se naziva akutna indiferentna leukemija. Za kratko vreme njegovo stanje je pošlo na bolje usled primene hemoterapije kao tretmana usmerenog da uništi ćelije leukemije, ali bolest se vratila i nikakav drugi tretman nije bio delotvoran da uspori progresivan tok bolesti. Ubrzo se pokazalo da je preostala jedina opcija da se Žan Pjeru izvrši transplantacija koštane srži, uprkos tome što ni ona ne bi bila izvesno uspešna. Šanse da transplantacija izleči dečaka bile su manje od 20 %, a jedan od lekara je smatrao da su čak samo 1-5%; procenjeno je i da ima 70-80 % šansi da dodje do reakcije odbacivanja, koje bi dečaka učinile još bolesnijim i možda ga i ubile. U slučaju odbacivanja i suprotnih reakcija dešava se da transplantirane ćelije napadaju i uništavaju ćelije, tkiva i organe primaoca. Uprkos malim šansama za uspeh, roditelji dečaka odlučili su se za transplantaciju; oni su oboje dobrovoljno ponudili svoju koštanu srž, ali nijedna nije bila podudarna. Otac je imao iz braka i vanbračne veze još četiri druga deteta pored Žan Pjera, 23-godišnjeg sina, ćerku od godinu dana i blizance koji su tri i po godine. Najstariji sin takodje nije mogao biti davalac. Tada se otac odlučio da upita majku blizanaca iz vanbračne veze, da dopusti testove nad njima, ali je ona to odbila. Kao razloge je navela da oni nisu bili u bračnoj vezi, da ona sama ima starateljstvo nad blizancima i da se on kao otac nedovoljno brine o njima. Osim toga, blizanci su retko vidjali Žan Pjera i nemaju svest o tome da im je on polubrat. Pjerov otac se obratio tužbom sudu kako bi iznudio pristanak majke da blizanci budu testirani. Ona je navela kao argument da ne želi da izlaže svoju decu fizičkim i emocionalnim rizicima združenim sa anestezijom, procedurom testiranja (uzimanja krvi), traumama od hospitalizacije i mogućem donorstvu koštane srži, koja može biti bolna. Niži sud se izjasnio da blizanci ne mogu biti naterani da se podvrgnu testiranju, a viši sud je potvrdio odluku. Nižestepene sudije su zaključile da nije u najboljem interesu blizanaca da testiraju svoju krv i da bi to kršilo njihovo pravo na privatnost. Kao epilog slučaja, posle ove odluke, nije pronadjen drugi donor za Žan Pjera i on je umro novembra 1990. godine.

Primer drugačijeg slučaja u kome pristanak roditelja nije bio sporan desio se u porodici Ajala u vezi sa lečenjem njihove ćerke Anisije, uzrasta od 19 godina. Kod ćerke je dijagnostikovana hronična leukemija i njen život je zavisio od transplantacije koštane srži; roditelji i brat nisu bili podudarni donori, pa su se roditelji odlučili za još jedno dete; bile su male šanse za uspeh,

---

³² Radišić, *Medicinsko pravo*, op.cit, str.135-136.

jer se otac ranije podvrgao vazektomiji/sterilizaciji koja je ipak bila reverzibilna i plodnost se mogla da vrati; majka je imala 43. godine. Rodjena devojčica je bila podoban par za stariju ćerku i uspešno je uradjena transplantacija između sestara posle 14. meseci. Po mišljenju nekih komentatora postavilo kao sporno pitanje da li je moralno prihvatljivo da roditelji začnu dete sa izričitom namerom da omoguće transplantat za drugo dete, da li to vredja shvatanja javnog morala i poretka.

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Delovi ljudskog tela (organi, tkiva, ćelije) mogu se uzimati i presadjivati drugom radi lečenja samo ako je to medicinski opravdano i ako su ispunjeni uslovi utvrđeni zakonom.

Za presadjivanje se uzimaju prvenstveno delovi tela umrlih lica. Od živih lica organ ili tkivo može se uzeti samo ako ne stoji na raspolaganju organ ili tkivo umrlog lica, niti postoji alternativna terapijska metoda jednake delotvornosti.

Delovi tela umrlog lica mogu se uzimati radi presadjivanja tek kad se, na osnovu medicinskih kriterijuma i na propisan način, utvrdi da je nastupila moždana smrt.

Od punoletnog i poslovno sposobnog davaoca mogu se uzeti organi radi presadjivanja drugome samo ako ono na to pristane, i pod uslovom da se time očigledno ne dovodi u opasnost njegov život, niti se njegovo zdravlje izlaže riziku trajnog ili težeg oštećenja.

Lekar ne sme da zahteva niti prima novčanu ili neku drugu naknadu zbog ustupanja delova ljudskog tela radi presadjivanja. On je dužan da sprečava trgovinu ljudskim organima koji su isključivo namenjenih lečenju.

U cilju unapredjenja prakse transplantacije i suzbijanja trgovine organima i drugih zloupotreba od strane vodećih autoriteta i stručnjaka daju se sledeće preporuke: - uspešnije promovisanje posmrtnog doniranja, - unapredjenje kadaveričnog transplantacijskog programa, kako bi se smanjile potrebe za organima od nesrodnih živih davaoca, - poštovanje strogih zakonskih rešenja kad je reč o nesrodnim živim davaocima, - izvodjenje po zakonu odgovornosti zdravstvenih profesionalaca u slučajevima neregularnosti, - zabrana naknade troškova iz zdravstvenog osiguranja za presadjivanje organa iz ilegalnih izvora, - garantovanje javnosti rada i vođenja nacionalnih registara, donorskih kartica i lista čekanja, - onemogućavanje manipulacija kod listi čekanja, kako bi se inostrani bolesnici proglasili hitnima radi uzimanja novčane naknade iz sistema njihovih zdravstvenih osiguranja, - istraga po pitanju oglašavanja ilegalne ponude i tražnje organa (agencije, novine, oglasi, internet stranice), - ne prepuštati trgovinu organima i ilegalne aktivnosti samo medijima i istraživačkom novinarstvu, već kroz akciju više zemalja i njihovu saradnju u domenu zdravstva, pravosuđa i unutrašnjih poslova.

Kroz opsežne pravne analize podvlači da je potrebno uspostaviti jedinstvene i jasne standarde u određivanju pod kojim uslovima prikupljanje i distribucija organa mogu biti jednaki za sve i etički prihvatljivi. Sve mere treba da se zasnivaju na društvenoj odgovornosti i zaštiti prava živog i umrlog davaoca, kao i primaoca. U javnosti treba izgraditi afirmativan odnos prema doniranju i presađivanju, jer to predstavlja doprinos očuvanju života i zdravlja. Lekari nesumnjivo u tome imaju primarnu i nezaobilaznu moralnu i stručnu obvezu.